

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Збірник наукових праць

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ**

МОВОЗНАВЧІ СТУДІЇ

ВИПУСК 10

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Рівненського державного гуманітарного університету

Рівне – 2002

ББК 81 Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії. Збірник наукових праць
А 43 Рівненського державного гуманітарного університету.
4 Вип.10. – Рівне: РДГУ, 2002. – 190
УДК 811.161.2

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Редакційна колегія:

Головний редактор **Шульжук Каленик Федорович**,
 доктор філологічних наук, професор,
 зав. кафедри української мови
 Рівненського державного гуманітарного університету,
 дійсний член Академії наук вищої школи України

Заступник головного редактора **Шевчук Степан Іванович**,
 кандидат філологічних наук, професор, директор Інституту
 мистецтв Рівненського державного гуманітарного університету

Члени редакційної колегії:

1. **Бойко В.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
2. **Вихованець І.Р.**, доктор філологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, завідувач відділу історії і граматики української мови Інституту української мови НАН України (м. Київ).
3. **Вокальчук Г.М.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
4. **Галич О.А.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української літератури Луганського державного педагогічного університету.
5. **Голомб Л.Г.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Ужгородського державного університету.
6. **Гуйванюк Н.В.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
7. **Давидюк В.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
8. **Денисюк І.О.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).
9. **Дунасвська Л.Ф.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри фольклористики Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
10. **Загнітко А.П.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Донецького державного університету.
11. **Зелінська Л.В.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Іваницька Н.Л.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету ім. М.Коцюбинського.
13. **Кузьмич О.О.**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету.
14. **Поліщук Я.О.**, доктор філологічних наук, доцент, зав. кафедри української літератури Рівненського державного гуманітарного університету.
15. **Радишевський Р.П.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Національного університету ім. Т.Г.Шевченка (м. Київ).
16. **Турган О.Д.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Запорізького державного університету.
17. **Удалов В.Л.**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Волинського державного університету (м.Луцьк).
18. **Чирков О.С.**, доктор філологічних наук, професор, зав. кафедри теорії літератури Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Я.Франка.

Упорядники: Якимчук О.І., Кузьмич О.О.

Друкується за рішенням Вченої ради
 Рівненського державного гуманітарного університету
 (протокол №9 від 26 квітня 2002 р.).

*За точність і грамотність публікацій відповідають автори.
 Рукописи не рецензуються і не повертаються.*

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
 Рівненський державний гуманітарний університет
 (вул. Остафова, 31, кафедра української мови)

ISBN 966-72-81-04-9

© Рівненський державний гуманітарний університет

РОЗДІЛ VIII
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ

УДК 81'271:06.053.52

Лариса Войцешук

**ТЕОРІЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНО-МОВЛЕННЄВИХ УМІНЬ
У СКЛАДНИХ СИТУАЦІЯХ СПІЛКУВАННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ
ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ**

Сучасне осмислення проблеми мовної освіти та її реалізації як у школі, так і у ВНЗ зумовлює підвищення теоретичного і методичного рівнів навчання мов.

Пошук шляхів вирішення цієї проблеми нерозривно пов'язаний з дослідженням комплексу питань, серед яких теорія і практика формування комунікативно-мовленнєвих умінь і навичок, мовленнєва стратегія і тактика в складних ситуаціях спілкування в аспекті функціональної культури мовлення.

В останнє десятиріччя проблема формування комунікативно-мовленнєвих умінь розглядається з різних позицій. У колі уваги вчених-лінгвістів, лінгвопсихологів основні закономірності розвитку мовлення (О.О.Леонт'єв, Л.П.Федоренко), розробка мовного компонента загальноосвітньої підготовки (М.С.Василенко, К.М.Плиско, Л.І.Мацько), навчання мовного етикету, ділового мовлення та визначення основних структурних компонентів мовної освіти середньої та вищої школи. Комунікативно-мовленнєві уміння розглядаються як самостійне явище, що характеризується цілеспрямованістю, продуктивністю, динамічністю та інтегрованістю. Система комунікативно-мовленнєвих умінь, яка пов'язана зі сприйняттям, репродукцією і створенням висловлювань в усному і письмовому мовленні, базується на основі знань і якісних передмовленнєвих навичок. У визначенні комунікативно-мовленнєвих умінь слід спиратись і на феномен "мовна особистість", трактування і перелік його структурних складників. Мовна особистість – це полікомпонентний набір мовних здібностей, умінь, тобто готовність до здійснення комунікативно-мовленнєвих вчинків, класифікованих за видами мовленнєвої діяльності та за рівнями мови. Що стосується процесу навчання, то він вимагає в цьому контексті діяльнісного підходу з додержанням структури інтелектуальної діяльності людини (мотив, потреба, намір, мета, реалізація задуму), урахуванням вікових та індивідуальних особливостей суб'єкта навчання.

В основу сучасних методик викладання іноземних мов, мов національних меншин України покладено зазначений принцип комунікативності, який розглядає мову передусім як засіб спілкування та комунікативного впливу на реципієнта. Отже, головне завдання полягає у формуванні здібностей нормативної реалізації мовленнєвих одиниць у різних ситуаціях спілкування. Реалізувати їх допомагають, зокрема, ситуативні вправи. Вони містять певні умови спілкування, опис мовленнєвої ситуації і складаються з трьох

основних компонентів: завдання (його мета в тому, щоб той, хто навчається, реагував на можливу ситуацію); опис мовленнєвої ситуації, мовленнєва реакція (включення в комунікативну діяльність).

Розглянемо мовленнєву ситуацію як навчальну одиницю, як компонент мовленнєвої вправи, який стимулює діалогічне і монологічне висловлювання.

Мовленнєва ситуація – це сукупність умов, обставин, які спонукають до вступу в спілкування, до реалізації певним чином своїх думок, почуттів, бажань та потреб. Для того, щоб відбулося мовленнєве спілкування під час навчального процесу, необхідною є передумова: інсценувати або змодельовати ситуацію, яка буде такою, що спричинить до мовленнєвого висловлювання. Мовленнєва ситуація являє собою цілісну єдність певних ознак, які охоплюють місце спілкування, учасників спілкування, мотив спілкування, мовленнєвий намір. Перші дві ознаки відіграють другорядну роль. Так, ознака місця спілкування серйозно не впливає на ситуацію, хоча може вважатися іноді основою її виникнення. Під час вступу в комунікативний контакт мовці виконують у тому чи іншому обов'язку певні ролі – постійні або тимчасові, зумовлені лише зазначеною ситуацією. Соціальні ролі і особисті якості учасників спілкування не здатні самі по собі утворити мовленнєву ситуацію, але здатні надати їй емоційної забарвленості, експресивності.

Обов'язковими (головними) ознаками мовленнєвої ситуації виступає мотив спілкування і мовленнєвий намір. Мотив спілкування – це потреба в мовленнєвому контакті, сукупність причин, які викликають мовленнєве висловлювання. Він реалізується у мовленнєвому намірі – внутрішньому спонуканні до мовленнєвої реакції. Мовленнєвий намір – основна умова будь-якої ситуації, визначається типом мовленнєвого наміру: контактний, інформаційний, спонукаючий, емоційно-оцінюючий. Кожен із перерахованих типів мовленнєвого наміру реалізується у великій кількості мовленнєвих ситуацій, які мають свій зміст. В одній мовленнєвій ситуації можуть бути реалізованими декілька мовленнєвих намірів. Наприклад, контактний тип мовленнєвого наміру може сполучатися з інформаційним, а інформаційний – з емоційно-оцінюючим.

З навчально-методичної точки зору розрізняють природні мовленнєві ситуації і навчальні. Перші виникають спонтанно в процесі навчання і можуть бути використані за умови їх комунікативної актуальності. Однак вони не можуть бути основою цілеспрямованого розвитку мовлення. Природні мовленнєві ситуації відображають лише окремі реалії комунікативного аспекту вивчення мови і мають випадковий характер. Навчально-мовленнєва ситуація цілеспрямовано планується і готується з метою створення умов мовленнєвого спілкування. Усі умови мовленнєвої ситуації – її місце, учасники спілкування, мотив і мовленнєвий намір – необхідно завчасно визначити. Навчальна мовленнєва ситуація характеризується такою структурою: опис умов, обставин спілкування, чітко і ясно сформульований мовленнєвий стимул, мовленнєва реакція у формі діалогу або монологічного висловлювання.

Створювати навчальні мовленнєві ситуації необхідно з урахуванням вікових особливостей тих, хто навчається, їхнього життєвого досвіду, реалій повсякденного життя, а також пріоритету природних, невимушених обставин, ступеня володіння мовою, яка вивчається.

Отже, мовлення може бути успішним за умови, коли воно вмотивоване, спричинене конкретною ситуацією, типом мовленнєвого наміру. До важливих умов належить і розвиток “чуття мови”, джерелом якого є знання мови і мовленнєва практика.

Формування комунікативно-мовленнєвих умінь повинно будуватися також з урахуванням механізмів мовлення, які суттєво впливають на сприйняття, репродукцію і породження висловлювання. Механізм осмислювання встановлює і відтворює смислові зв'язки у висловлюванні, регулює перекодування за рахунок об'єднання, групування, встановлення еквівалентних замінів. Механізм прогнозування допомагає слухачеві знайти ймовірність появи того чи іншого слова у висловлюванні.

Слід зауважити, що однією з важливих умов здійснення принципу комунікативності є вивчення всіх розділів курсу мови (шкільного, вузівського) на синтаксичній основі. Розуміння речення як одиниці спілкування й одиниці навчання дає змогу вводити і закріплювати слова, морфологічні категорії в функціональному розміщенні їх у межах синтаксичних структур. Таким чином, актуальним є питання про взаємозв'язок між системністю і комунікативністю. Мова, що організована системно для вираження смислів, виступає як рівневе упорядкування фонетичних, граматичних, лексичних одиниць і сполучається з системністю в організації лексико-семантичних полів. Осмислення властивостей мовної одиниці, які проявляються на трьох рівнях: форма, значення, функція сприяє встановленню оптимального співвідношення між системністю і комунікативністю. Реалізація функціонального підходу у формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь передбачає розуміння функцій мови (комунікативна, когнітивна, емоційна і ін.) Здійснення цього принципу полягає в осмисленні функціонального потенціалу мовних засобів, усвідомленні призначення одиниць нижчого рівня в побудові одиниць вищого рівня в складних ситуаціях спілкування.

Спілкування в складних ситуаціях може бути в різній мірі усвідомленим, активно спрямованим. Необхідно розрізняти зовнішню, як правило, формальну і внутрішню змістовну, функціональну сторони складної ситуації спілкування. Вони можуть бути однаково спрямованими або різноспрямованими. Спілкування в складній ситуації може здійснюватись на засадах комунікативного рівноправ'я і без переважної активності будь-якої сторони, тобто без формального і неформального лідерства. У структурі складної мовленнєвої ситуації може бути запрограмовано формальне лідерство. Зауважимо, що не кожен формальний або неформальний лідер спілкування визнається стратегом спілкування у даній ситуації. Під стратегом слід розуміти такого лідера, який усвідомлює мовленнєву ситуацію в цілому, розглядає її як направляючу у своєму розвитку, свідомо виділяє найважливіші цілі та завдання спілкування, планує загальний розвиток ситуації

таким чином, щоб він слугував досягненню мети мовленнєвої діяльності. У складній ситуації спілкування може бути відсутнім як формальний, так і неформальний стратегі. Кожна сторона спілкування в такому випадку висуває свою стратегію, свої стратегічні цілі або діє з позицій єдиної стратегічної мети. Успіх тієї чи іншої стратегічної мети більшою мірою залежить від стратегічного розрахунку, а також від мистецтва розробки, активності та послідовності реалізації тактичного плану мовленнєвої діяльності. У даному контексті цікавими, з точки зору словесного впливу на слухача в складній ситуації спілкування, є риторичні мовленнєві засоби (В.В.Виноградов).

Риторика не відмовилася від міркувань щодо впливу риторичного монологу на слухачську аудиторію. Вона впродовж років розробляла і накопичувала прийоми словесного впливу, що знайшло своє відображення і в світовій художній літературі, зокрема в творах у Шекспіра в образах Річарда III Глостера ("Річард III") і Марка Антонія ("Юлій Цезар"). Саме Шекспір демонструє типовий та загострений приклад складної ситуації спілкування, де Марк Антоній виступає як справжній стратег та мудрий тактик. Він контролює ситуацію, впливає на її розвиток і на відміну від благородного Брута добирає активні словесні засоби мовленнєвого впливу, що в кінцевому результаті допомагає йому захопити владу у Римі.

Художня література XIX-XX ст. багата прикладами складних ситуацій спілкування. Геніальна інтуїція підказувала письменникам, драматургам можливості обирати складні ситуації спілкування з метою використання їх у ролі вузлових опор сюжетної побудови твору, вирішення драматичних конфліктів, що можна спостерігати, починаючи від "Горя з розуму" та закінчуючи "Останнім строком".

Отже, матеріал художньої літератури дає можливість уявити складну ситуацію спілкування, з'ясувати стратегічну та тактичну лінії мовленнєвого впливу на читачів, слухачів у її загальних рисах по відношенню як до вторинної художньої дійсності (вимислу), так і до первинної реальної мовленнєвої дійсності. У поданому контексті стає дійсною паралель з розмовним мовленням, фронтальна стилістична систематизація якого не випадково починалася на матеріалах художньої літератури. Однак складні ситуації спілкування в художній літературі не слід сприймати як прості копії реальних мовленнєвих прототипів, оскільки вони одночасно є і простішими, і складнішими за останні. Простішими тому, що в художній літературі в деякій мірі спостерігається типізація, відбір, актуалізація мовленнєвих засобів. Складнішими тому, що мовленнєві засоби відібрані за законами мистецтва, а не самої первинної дійсності. Складна ситуація спілкування в літературному творі порівняно зі своїм реальним прототипом є в певній мірі фрагментарною.

Отже, із зауваженого раніше стає зрозумілим бажання аналізу складної ситуації на первинному життєвому матеріалі. Однак, добираючи такий матеріал, необхідно бути готовим до труднощів як технічного, так і морально-етичного характеру, а звичайний матеріал потребує достатньо поширеного коментаря. Тому під час навчання слід обирати

компромісний варіант у змістовному відношенні і глибоко продумувати міру словесного впливу мовленнєвих засобів, використаних мовцями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Г.З. Ораторское искусство. – М., 1978.
2. Виноградов В.В. О языке художественной прозы. – М., 1989.
3. Гумбольдт В. О различии строения человеческих языков и его влияния на духовное развитие человеческого рода. – М., 1984.
4. Колшанский Т.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в речи. – М., 1975.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969.

Резюме

В статье анализируется сложная ситуация общения с точки зрения функциональной культуры речи, акцентируется внимание на речевой стратегии и тактике в сложных ситуациях общения, на зависимости содержания речевой ситуации от типа речевого намерения. Данная проблема рассматривается автором в контексте теории формирования коммуникативных умений.

УДК 811.161.2'36:651.74

Людмила Олексієвець

ГРАМАТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЛОВИХ ПАПЕРІВ

Культура письма визначається як загальною культурою суспільства, так і культурою кожного його члена зокрема. Вона є віддзеркаленням культури розумової і культури усного мовлення. Тому все, що стосується культури мовленнєвого спілкування в різних сферах життєдіяльності людини (вимоги правильності, точності, логічності, доречності, багатства, чистоти, етики й естетики мовлення), має проєкцію й на писемну форму мовлення. Пишучи, завжди слід пам'ятати про майбутнього читача (у т. ч. і про себе). Тому виразність письма, чіткість літер, акуратність тексту мусять бути законом.

Складаючи текст документа, важливо не тільки правильно дібрати слово, а й правильно використати форму слова (відмінок, рід, число, особу та ін.). Неправильно вибрана форма слова спричиняє граматичні помилки, що утруднює розуміння змісту. Допущені в документі граматичні помилки не тільки свідчать про невисокий рівень грамотності й культури, а й створюють негативне враження про ділові якості суб'єктів ділових стосунків. Найчастіше граматичні помилки допускаються в тих документах, текст яких складається творчо, на відносно низькому рівні стандартизованості. Це договори, контракти, протоколи та ін. Ділові документи вимагають максимальної

ЗМІСТ

Розділ I. Теоретичні питання синтаксису

<i>Шульжук К.Ф.</i> Функціональні параметри складного речення у художньому стилі	4
<i>Беценко Т.П.</i> Особливості функціонування конструкцій з прямою мовою в українських думках	10
<i>Давнюк С.В.</i> Особливості внутрішньої структури предикативних одиниць у складних конструкціях з сурядністю і підрядністю	14
<i>Кузьмич О.О.</i> Синтаксичні засоби творення ритму в прозовому творі (на прикладі новели Олеся Гончара “Модри камень”)	20
<i>Ричагівська Ю.Є.</i> Специфіка засобів зв’язку складного речення в поетичному мовленні	24
<i>Шкарбан Т.М.</i> Експресивно-виражальні можливості конструкцій з однорідною супідрядністю	29
<i>Шульжук Н.В.</i> Загальнолінгвістичні проблеми опису українського діалогічного мовлення	34
<i>Щербачук Н.П.</i> Предикатні синтаксеми у структурі семантичного елементарного простого речення діалогічного мовлення	39

Розділ II. Семантика лексичних одиниць

<i>Кирилкова Н.В.</i> Семантичне поле компонента <u>верба</u> в українських фраземах та пареміях	48
<i>Крижановська О.М.</i> Назви на позначення ахроматичних кольорів в українській мові	52
<i>Сербіна Т.Г.</i> Мовні зміни в лексиці російської мови новітнього періоду (за матеріалами сучасних газет)	60
<i>Турик Л.Р.</i> Дієслово говорити (казати): перформатив чи дескриптив	64

Розділ III. Історія мови та лінгвістики

<i>Мандрик Н.В.</i> Лексика слов’янських мов як джерело вивчення духовної культури давніх слов’ян	70

Розділ IV. Аспекти досліджень у словотворі

<i>Гаврилюк Н.В.</i> Оказіональні прикметники-композиції у поетичному словнику неокласиків (словотвірний аспект)	74
<i>Степанова О.І.</i> До питання про структурно-функціональну одиницю словотворчого рівня	79

Розділ V. Лінгвістика тексту

<i>Богдан С.К.</i> Оказіональні звертання української епістолярії	86
<i>Войцешук Л.А., Мандрик Н.В.</i> Текст як об’єкт лінгвістичних досліджень	95
<i>Вокальчук Г.М.</i> Індивідуально-авторські юкстапозити в українській поезії 20-30 років ХХ століття	102
<i>Горожа нова С.О.</i> Кольороназви як елемент ідіостилю Миколи Хвильового	109
<i>Златів Л.М.</i> Проблема сприймання (розуміння) тексту та його структурно-сміслового аналізу в психолінгвістиці	115
<i>Ожигова О.В.</i> Особливості стилістики сучасної української драми.	121
<i>Смітюх Т.М.</i> Інтертекстуальність у релігійних текстах	127
<i>Соколовська С.Ф.</i> Взаємообумовленість текстових категорій зв’язності та дискретності	132
<i>Хом’як О.І.</i> Принципи ідіостилістичного аналізу художнього	

тексту	139
Розділ VI. Особливості говорів української мови	
Євтушок О.М. Модель і її мовленнєва реалізація: лексичний і семантичний аспекти	146
Мазяр В.П. Ареологія лексики народних промислів у західнополіських говірках української мови	149
Розділ VII. Проблеми мовної освіти	
Ковальчук Н.П. Питання взаємозв'язку синтаксису і пунктуації	154
Лещенко Г.П. Система вправ на збагачення мовлення учнів комунікативно значущою культурознавчою лексикою	157
Хом'як І.М. Питання методики орфографії в підручниках з української мови	167
Розділ VIII. Актуальні питання мовної культури	
Войцешук Л.А. Теорія формування комунікативно-мовленнєвих умінь у складних ситуаціях спілкування з точки зору функціональної культури мовлення	174
Олексієвець Л.С. Граматичні особливості ділових паперів	178
Відомості про авторів	183

Наукове видання

Актуальні проблеми сучасної філології

Мовознавчі студії

Збірник наукових праць

Рівненського державного гуманітарного університету

Випуск 10

Упорядкування та наукове редагування

Олександри Якимчук,

Оксани Кузьмич

Макет та комп'ютерна верстка

Андрія Слинька

Обкладинка

Олексія Литвина

Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 26 квітня 2002 р.)

У збірнику вміщені статті з проблем українського мовознавства науковців, аспірантів кафедри української мови Рівненського державного гуманітарного університету та науковців інших вишів. Основні теми поданих публікацій стосуються актуальних питань синтаксису і лексикології, словотвору та лінгвістики тексту.

Для науковців, викладачів, аспірантів, студентів-філологів.

Макет, верстку, дизайн здійснено в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету

Адреса редакції: 33000, м. Рівне, вул. С.Бандери, 12
Рівненський державний гуманітарний університет
(вул. Остапова, 31, кафедра української мови). Тел.: 26-17-79

Підписано до друку 15.05.2000. Гарнітура Times Roman Cyr.
Умов. друк. арк.. 19, 0. Наклад 200 прим.